

MEVLÂNÂ'NIN YAŞADIĞI VII/XIII. ASIRDA BELH VE KONYA'NIN İLMÎ VE TASAVVUFÎ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Hüseyin GÜLLÜCE (*)

Öz

Bir insanın yetişmesinde, şahsiyetinin oluşmasında doğup büyüdüğü ve yaşayıp ömür sürdüğü yerlerin önemli etkisi vardır. Mevlânâ'nın doğduğu ve çocukluk yıllarını geçirdiği Belh şehri ile gençlik ve olgunluk yıllarını geçirdiği Konya şehrinin, onun karakteri, düşünce dünyası ve yetişmesi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Kökleri Belh'de, dalları ve meyveleri Konya'da oluşan Mevlânâ, VII./XIII. asırda bu iki önemli ilim ve kültür şehrine yaraşır büyük bir âlim ve mutasavvıf konumuna ulaşmıştır. Çok eski bir ilim ve medeniyet merkezi olan Belh şehri, Mevlânâ'nın yaşadığı asırda, bünyesinde varolan zengin tarihî kültürün, İslam kültürü ile kaynaşması sonucu önemini daha da artırmış, devrin en önemli ilim, kültür, sanat, edebiyat ve tasavvuf merkezlerinden biri olmuştur. Mevlânâ'nın hayatının büyük ve önemli bir kısmının geçtiği Konya ise bu dönemde gerek ilim ve hikmete meraklı, aynı zamanda destek veren sultanlar, gerekse birçok âlim, ârif ve ilmî kurumların harmanlandığı bir yer olması hasebiyle Mevlânâ'nın yetişmesinde çok önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, VII./XIII. Asır, Belh, Konya, İlim, Tasavvuf.

The Scientific and Mystical Position of Balkh and Konya in VII/XIII th Century, When Mawlânâ Live in it

Abstract

When a person grows up and his personality is formed it is important where he is born, grows up and lives. So the city of Balkh where Mawlânâ was born and lived when he was a child and the city of Konya where his life passed, had a close relation with his personality, views and greatness. Mawlânâ whose origins lived in Balkh and whose branches were formed in Konya has been a great scholar and sufi. He has been worth of those two cities. Balkh city where very ancient a scientific and civilization center has been increased more important city in consequence of Mawlânâ's age with Islamic culture. In conclusion, Balkh city has been one of science, culture, art, literary and sufistic center in this century. Konya city where Mawlânâ has been lived in great important part his life and has been very important city of Mawlânâ's grow up. Konya city also is center of many scholars, wise mans, knowings, sultans and scientific institutions in this century.

Keywords: Mawlânâ, VII/XIII th Century, Balkh, Konya, Knowledge, Sufism.

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: huseyngulluce@hotmail.com)

Giriş

Büyük şahsiyetler ve değerli insanlar, önemli ve elverişli şartların oluştuğu ortamlarda ortaya çıkmıştır. Nitekim mükemmel bir meyve elde edebilmek için, o meyvenin yetişmesinde etkili olan bütün unsurların da mükemmel olması gereklidir. Meselâ iyi bir buğday cinsi elde edebilmek için, o buğday tohumunun iyi cins olması gerektiği gibi, toprağının, ikliminin ve bakımının da iyi olması gerekmektedir. Tohumda, toprakta, iklimde ve ilgide bir kusur ve eksiklik olduğu takdirde elde edilecek sonuç da ona göre olacak, o nispette kalitesiz veya kusurlu bir mahsul elde edilmiş olacaktır. Nitekim “Kem âlât ile kemâlât olmaz” sözü de bu hususu veciz bir şekilde ifade eden atasözlerimizden birisidir.

İnsanların yetişmesi, olgunlaşması için de durum aynıdır. Dolayısıyla kâmil bir insan, ancak mükemmel bir çevrede yetişebilir. Genetik yapısı (genotipi), ailesi, çevresi, hatta yaşadığı zaman ve mekân, insanın yetişmesinde çok önemli unsurlar olup, o insanın sağlığı, aklı, ahlâkı ve kemâliyle yakından ilgisi vardır.

Başka bir ifadeyle bir insanı iyi tanıyabilmek, onu doğru bir şekilde tahlil edebilmek; o insanın ailesinin, büyüdüğü ortamın, onu yetiştiren ve eğiten insanların, yaşadığı tarihî süreç ve bölge özelliklerinin iyi ve doğru bir şekilde bilinmesine bağlıdır. Aksi takdirde o insan ile ilgili birçok husus ya tam olarak anlaşılamayacak, ya da yanlış anlamalar meydana gelebilecektir.

Doğumunun üzerinden 800 yıl geçmesine rağmen değeri, önemi, tesiri ve itibarı devam eden büyük İslâm âlimi ve mutasavvıfı, olgun insan, kâmil rehber Mevlânâ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî için de durum aynı olduğundan, onu iyi ve doğru bir şekilde anlayabilmek, daha da önemlisi ondan en güzel ve en faydalı bir şekilde yararlanabilmek için gerekli diğer unsurların yanı sıra, ömrünün büyük bir bölümünün geçtiği, şahsiyetinin ve düşünce dünyasının oluşmasında önemli yeri olan Belh ve Konya şehirlerinin ilmî ve tasavvufî durumlarını bilmeye de ihtiyaç vardır. Bu amaç doğrultusunda Mevlânâ gibi büyük ve önemli bir insanın, nasıl bir ilmî ve tasavvufî çevrede yetiştiğini bilmek ve bu bilgiler doğrultusunda onu daha doğru bir şekilde anlayabilmek için bu iki şehrin ilgili yönlerini ele alıp incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Belh’in Durumu

Bugünkü Afganistan’ın kuzeyinde bulunan Belh, Aral Gölü’ne dökülen Amûderyâ’nın güneyindeki Dehâs Irmağı üzerinde ve Kûhibaba Dağı’nın eteğinde, İran sınırına yakın sulak bir vadide kurulmuştur. Çok eskilerden beri bir medeniyet ve kültür şehri olarak bilinen Belh, bu özelliğini Mâverâünnehr, İran ve Hint medeniyetleri arasında bir köprü vazifesini görmesine borçludur. İpek yolunun da üzerinde bulunan Türkistan’ın eski ve tanınmış şehirlerinden biri olan bu yerleşim merkezi, aynı zamanda değişik dinlerin, inançların, felsefe ve tarikatların buluşma, çatışma ve uzlaşma yeri durumundaydı. İslâm egemenliğine girmeden Zerdüştlüğün, Budistliğin, Mecûsîliğin, Şamanizmin ve nihayet Hıristiyanlığın mekân tuttuğu bir şehirdi. Müslümanların eline geçişi, Hz. Muâviye dönemine (42/663) rastlamaktadır. Abbasîler’in ilk dönemlerinde adı pek geçmeyen Belh,

Sâmânîler'in son döneminde büyük bir gelişme gösterip, ticaret ve yüksek kültürü ile diğer şehirlerden farklı bir yer elde etmişti. Arap coğrafyacılar bu dönemlerdeki Belh'in güzelliğini ve ihtişamını anlata anlata bitiremezler ve ona "Beldelerin Anası" anlamına gelen "Ümmü'l-Bilâd" lakabı ile "Görkemli, Muhteşem" manasına gelen "el-Behiyye" veya "el-Beldetü'l-Behiyye" sıfatını verirlerdi. (Ülken,1973: 227 vd.; Yazıcı, 1985:410; Çağatay, 1985: 329; İnâyetullâh İblâğ el-Efğânî, 1987: 29; Önder, 1961: 5; Muhammed b. Abdülmün'im el-Himyerî, 1984: 96; Kocatürk, 2001: 6 vd.; Erkin, 2005).

Daha sonraları ise Belh, Gaznelilerle, Selçuklular arasında devamlı bir mücadele alanı hâline geldi. Gurlular, Karahıtaylar ve Harzemşahlar'ın eline geçti. 1221 yılında Cengiz Han'ın yönettiği bir ordu tarafından yerle bir edilip, halkı kılıçtan geçirildi ve yaklaşık 100 yıl harabe hâlinde kaldı. Daha sonra Çağatay Hanlığı, Özbekler, Safevîler ve tekrar Özbekler'in eline geçen Belh, 1751 yılından 1826 yılına kadar Afganlılar, 1826 yılında tekrar Özbekler, 1841 yılında yeniden Afganlılar'ın eline geçti ve bugüne kadar onların elinde kaldı. 1978-1988 yılları arasında Ruslar'ın işgaline maruz kaldı ise de yine Afganlılar'ın elinde kalmaya devam etti (Yazıcı, 1992: 411).

Hz. Ali'ye atfedilen bir mezarın (Mezâr-ı Şerif) da bulunduğu Belh, İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Kâğıt İslam âleminde ilk olarak Belh'te imal edilmiş sonra Bağdat'ta yapılmıştır (Yazıcı, 1992: 411).

Bu ilim ve medeniyet şehri, İslâm kültür ve medeniyetiyle tanıştıktan sonra kendisinde var olan bilgi ve hikmetlerinin İslâm'dakilerle örtüşmesi, dahası İslâm'da daha da fazlasının bulunması sebebiyle İslâm'a kucak açmış, bilgi, kültür ve medeniyet seviyesini daha da arttırmıştır. Bu seçkin özelliklerinden dolayı Belh halkı, insanlığın ilk çağlarından beri sahip olduğu bilgileri, İslâmî ilim ve hikmetlerle, her türlü taassuptan uzak olarak mezcutmuş, bu sayede ince dinî ve felsefî meseleleri çok dakik ve derin tahlil etmesiyle meşhur olmuştur.

Selçuklular ve Harzemşahlar devrinde şehir daha da imar edilmiş, büyük medreseler, camiler, dergâhlar ve hânkâhlar ile donatılmıştı. İlme ve düşünceye meraklı büyük âlimler, ünlü sûfiler, sanatçılar ve filozoflar, bu şehirde büyük bir yekûn oluşturmakta; medreseleri, İslâm âleminin meşhur bilginleriyle dolup taşmakta idi. Her biri bir meşrebini mümessili olan şeyhler, onların etrafında toplanan müritler, münzevî sûfiler, mütevekkil dervişler, serâzâd seyyâhlar, ilim için diyarlar aşan talebeler zâviyelerini ve hanlarını doldurmakta ve şenlendirmekte idi. İslâm-Hıristiyan, Zerdüştlük-Şamanizm, Budizm-Felsefe inanç ve öğretileri iç içe yaşamaktaydılar (Kabaklı, 1991: 13). Zaman zaman çarpışan fikirler insan sellerini peşinden sürüklüyor; bir şeyh bazen bir sultan gibi bölgelere hükmedebiliyordu. Sekiz yüz yıl evvel Belh işte böyle canlı ve hareketli bir şehirdi.

Belh'in İslâm kültür ve medeniyet tarihinde de çok önemli bir yeri vardı. Burada tefsir, hadis, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler, daha sonra Bağdat ve Dımaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l- İslâm" ve "Dârü'l- Fıkh"

adıyla da anılmıştır. İslâm tarihinde adını duyurmuş Belhli birçok âlim arasında tâbiinden Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mukatil b. Hayyâm (ö. 135/752), Atâ b. Meysere (ö. 135/752), Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), meşhur sûfî İbrahim Edhem (ö. 166/783), Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 197/812), sûfî Şakîk-i Belhî (ö. 194/810), muhaddis Abdullah b. Fadl el-Belhî (ö. 319/931), Mu'tezilî kelamcı Ebû'l- Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), tanınmış coğrafyacı ve astronom Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Mevlânâ'nın babası Sultânü'l- Ulemâ Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231), büyük müfessir Fahrreddîn-i Râzî, Kadı Zeyn-i Ferâizî, Cemâleddîn-i Hasîrî, Tâc-ı Zeyd, Amid-i Mervezî, İbn-i Kadı-i Sıddık, Şemseddîn-i Hânî, Reşid-i Kubâî, Kadı-i Vahş gibi ünlü âlim ve mutasavvıflar bulunmaktadır (Eflâkî, 1989: 5-6; Yazıcı, 1992: 41). Belh'in ilim ve medeniyet tarihindeki bu seçkin yeri birçok müellifin bu konuda eser yazmasına sebep olmuştur (Yazıcı, 1992: 411).

Belh'in diğer şehirlerde bulunmayan farklı bir yönü ise, orada İslâmî ilimlerin, Zerdüşî felsefesiyle karşılaştırılması ve bu felsefenin ince tahlillerden geçirilerek İslâm'a uygun kısımların alınıp, İslâm boyasıyla boyanmasına fırsat tanınmış olmasıdır. Bu sayede ilmî, felsefî ve İslâmî görüşlerin bir sentezinin ortaya çıkmasıydı. Dolayısıyla buranın âlimleri dinî konuları, ince bir ilmî ve felsefî süzgeçten geçirmekle şöhret bulmuşlardı. Ayrıca bu âlimler ile Mâverâünnehr âlimleri arasında yoğun bir ilgi de bulunmaktaydı. Aynı zamanda Bağdat'la da ilmî bağlar oldukça sağlamdı. Böylece ilim ve kültürün yaygınlaşmasında ve medreselerin çoğalmasında büyük katkısı olmuştur.

Belh ve Mâverâünnehr âlimleri arasındaki bazı fikrî münakaşalar, bu iki bölge âlimlerini birbirine yaklaştırmış ve ortak bir tedaris programının uygulanmasına sebep olmuştu. Her iki bölgede de, ilmî münakaşaların yapıldığı toplantılar düzenleniyor ve bu iki beldeden başka yerlerde uygulanmayan eğitim-öğretim programları uygulanıyor ve sonunda bu eğitimi tamamlayanlara yine başka yerlerde karşılaşmadığımız biçimde mezuniyet imtihanları yapılıyordu. Şöyle ki, bu okullardan mezun olabilir, âlimlik diploması almak için büyük âlimlerin hazır bulunduğu ilmî bir jüri tarafından sözlü bir mülakattan geçmek gerekiyordu. Medresenin baş müderrisi, talebeyi jüriye tanıttıktan sonra jüri, belirlenmesinde talebenin bilgisi ve etkisi olmadığı birkaç kitabı onun önüne koyar ve medresede okuduğu her ilimden onu imtihan ederlerdi (el-Efğânî, 1987: 30).

İşin ilginç yönü, talebenin imtihan edileceği kitaplarda noktalı olan bazı harflerin noktasız olarak yazılmasıydı. Bunun gayesi, mezun olacak talebenin acaba noktasız ve harekesiz harfleri doğru bir şekilde okuyup harekeleyebiliyor, yanlış yazılmış kelimelerin yerine doğrusunu hemen söyleyebiliyor mu idi. Talebe jürinin istediği yerden okumaya başlar, jüri de onu dinler ve Arapçasının seviyesini değerlendirirdi. İşin bu bölümünde talebeye i'râb ve bazı kelimelerle ilgili soruların sorulması mümkündü. İkinci etapta talebe okuduğu yerin özetini anlatır, üçüncü merhaleden ise, konunun tahlilini ilmî ve tenkitli bir şekilde yapardı. Bu arada jüri adayın ilmî seviyesini bütün yönleriyle tespit edip değerlendirirdi. Böylece imtihan bitinceye kadar talebe ders gördüğü her kitaptan imtihan olurdu. İmtihan esnasında garip olan bir husus da, imtihanda başarılı olan talebenin elbisesinin,

imtihanı dinlemek için hazır olan ve dışarıda bekleyenler tarafından parçalanıp teberriken saklanmasıydı. Bundan dolayı aday, yanında birkaç tane yedek elbise bulundururdu. Başarılı olan aday salondan çıkınca, elbisesi parçalara bölünür ve böyle başarılı bir âlimin elbisesi olduğu için halk tarafından saklanırdı. Başarılı olan talbe yanına aldığı yedek elbiseyi giyerdi. Başarısız olan adaya ise, bir veya iki yıl daha süre tanınırdı. Bu adayın elbisesi parçalanmaz, aksine bu aday bazı küçük düşürücü laflara maruz kalırdı. Bu zor imtihanın, eğitimin kalitesinde ve talebenin gücü yettiği kadar çalışmasında olumlu etkisi oluyordu. Çünkü bu imtihandaki başarısızlık, hayattaki başarısızlık demektir. Bunun için aday, kendinin ve ailesinin şerefini korumak, falan talebe, âlimler jürisinde başarısız olmuş dedirtmemek için var gücüyle gece gündüz çalışmak zorunda kalıyordu (el-Efğânî, 1987: 30-31).

Felsefe, XI. ve XII. asırlarda Belh medreselerine girmişti. En çok da Fârâbî ve İbn-i Sinâ'nın görüşleri meşhur olmuştu. Bu görüşler, sultanların saraylarında da görüşülüp münakaşa ediliyordu. İnsanlar artık dinî ilimlerden çok felsefeye yönelmeye başlamışlardı.

Gazalî felsefeye hücum edip onu kötüleince, âlimler bu iki zıt görüşü karşılaştırdılar. Felsefenin yanı sıra Gazalî'nin görüşleri de medreselerde önemli bir ders olarak okutulmaya başlandı. Böylece âlimler, felsefe taraftarı ve Gazalî taraftarı olarak ikiye ayrıldı. Bu bölünme, ilmî ortamı canlandırdı. Bu durum tekke ve zaviyelerde zikir halkalarıyla meşgul olan sûfîleri de münakaşa ortamına çekti. Bu defa da âlimler tasavvuf aleyhtarı ve tasavvuf taraftarı olarak ikiye ayrılmışlardı.

Birinci kısım, felsefeyi kabul edip tasavvufu ilimden saymıyor, iki asırdır alışlagelen yolu takip ediyordu. İkinci kısım ise, ilim ve istidlâli, hakikatlerin aslına ulaşmada, yolu kolaylaştıran bir araç olarak görüyor ve asıl önemli olanın tasavvufî eğitimin olduğunu savunuyorlardı. Bu bölünme âlimlerle sınırlı kalmayıp, saray ehlini de etkiledi. Dolayısıyla, saray ehlinin kimisi tasavvufu tutuyor, kimisi de aleyhinde olup onu, lüzumsuz hatta zararlı sayıyordu. Sultanlardan Tekiş'in oğlu Alâeddîn Muhammed Harizmşah'ın, Şeyh Necmeddîn Kübra'nın müritlerinden Şeyh Mecdüddîn'in öldürülüp nehre atılmasını emretmesi, bu münakaşanın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir (el-Efğânî, 1987: 32-33).

Muhammed Harizmşah'ın, Fahreddîn Râzî'nin samimi dostu ve onun bir talebesi olduğunu biliyoruz. Harizmşah, Belh'deki medrese ve tekkeleri ziyaret ederken, onu da yanına alır, o da, felsefî görüşlerinin neşri için sultanı teşvik eder ve bazı sûfîlere karşı muhalefet etmesine sebep olurdu. Bundan dolayı sûfîler de ona düşman olmuş, onun ve onun gibiler hakkında; “çürümüş felsefelere sarılanlar, Allah'ın kitabını arkalarına atmışlardır” sözünü söylemişlerdi. Bu görüş ayrılıkları ulemâ ve saray ehli ile de sınırlı kalmamış, bütün halkı içine almıştı. Böylece Belh âlimlerinin ve halkının fikir ayrılıkları çok bilinir bir durum olmuştu (Eflâkî, 1989: 6 vd.; Fürûzanfer, 1986: 11 vd.).

Bu fikrî mücadele, yalnız medreseleri etkilememiş, sûfîleri rencide edip bazısının Mâverâünnehr ve Arap ülkelerine göçmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri de Mevlânâ'nın

babası Muhammed Bahâeddîn Veled'dir. O, ailesiyle beraber nihâî olarak Belh'i terk etmiş, haccını ifa ettikten sonra, Konya'ya gelip yerleşmiştir (Eflâkî, 1989: 9; Fûrûzanfer, 1986: 11 vd.; el-Efğânî, 1987: 33-34).

Menkıbe de olsa, Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled'in Belh'den ayrılırken 300 deve yükü kıymetli kitabını da yanında götürmesi, hem kendisinin hem de Belh'in ilmî ve tasavvufî boyutunun derecesinin bir göstergesidir (Eflâkî, 1989: 9.)

Mevlânâ'nın yetişmesinde önemli rolü olan babası Bahâeddîn Veled, hocası Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, işte böyle bir ortamda yaşamışlardı. Mevlânâ da çocukluğunu böyle bir çevrede geçirmiş, ilmî ve tasavvufî yönünün temelleri böyle bir ortamda atılmıştır.

Konya'nın Durumu

İç Anadolu'nun güneyinde, Toros sistemine bağlanan dağların eteklerinde yer alan, deniz seviyesinden 1027 m. yükseklikte bulunan Konya (Darkot, 1977: 841 vd.), Türklerin Anadolu'yu fethi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, uzun bir süre bu devlete başşehirlik yapmıştır. İsimlerini *Kur'ân*'dan, Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinden ve *Oğuz Destanı*'ndan; lakaplarını ise çoğunlukla halife menşurlarından(ferman) alan sultanların yaşamış olduğu bir şehirdir (Üzümeri, Dinçer vd., 1956: 462 vd.; Tanpınar, 1994: 73 vd.; Huart, 1978: 91 vd.; Kocaturk, 2001:6 vd.; Meyerovitch; Taneri, 1978).

Çok eski bir yerleşim merkezi olan Konya'nın Antik Çağ tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sırasıyla Hitit, Firik, Lidya, Pers, Yunan idaresine geçen Konya şehri, M.Ö. IV. yüzyılda İskender İmparatorluğu'nun oldu. Daha sonra Bergama ve Bizans krallarının eline geçti. Hıristiyanlığın yayılışı esnasında Havarîlerden Pavlus'un burada ikameti şehre kutsal bir önem kazandırmıştı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma şehri olmuştur. Milâdî VII. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm ordularının hedefi oldu. Emevîler döneminde Mervân b. Muhammed Konya'yı fethetti (105/723-724). O günden itibaren Müslüman Arapların elinde bulunan Konya, Türklerin eline ise 1073 yılında geçmiştir.

Haçlı Seferlerinin güzergâhı üzerinde bulunan bu şehir, kısa bir ara Haçlıların eline geçmiş, daha sonra Selçuklu Devleti'nin başşehri olmaya devam etmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda gelişip büyümüş "Dârü'l-Mülk" adıyla anılmıştır. Bu dönemde çevresine surlar yapılmış, nüfusu 60 bine kadar ulaşmıştır. Bu nüfusun tahminen %10'u Rum ve diğer gayrimüslimlerden oluşuyordu (Baykara, 2002: 182 vd.).

Selçuklu Türklerinin tarihi iki korkunç hadise arasında sıkışmış gibidir. Bunlardan birincisi Anadolu'nun fethinden hemen sonra 1097 yılında, fethin Hıristiyan âlemindeki tepkisi olarak başlayan "Haçlı Seferleri"dir. İkincisi ise Asya'nın dört bucağında yerinden yurdundan ettiği kabile ve kavimleri önüne katarak gelen "Moğolların zulüm ve korku seli"dir. Mevlânâ'nın yaşadığı yıllara tesadüf eden Moğol istilâsı I. Alâeddîn Keykubat'ın çok akıllı siyasetiyle bir müddet için önlenmiştir (Tanpınar, 1994: 76 vd.; Kul Sadi, 1984:

18 vd.).

Moğolların Anadolu'da söz sahibi olmalarından sonra başkent Konya'da iki merkeze birden bağlı olmasının sebep olduğu entrikalar, iç harpler, aşiret hoşnutsuzlukları ve isyanlar birbirini kovalar. Muhteris ve mâcerâperest şehzâdelerin kimi Moğol saraylarından hükümdarlık dilenir, kimi Bizans'tan aldığı yardımla tahta geçer. Bitmez tükenmez entrikalar, isyanlar, ihanetler, zehir, hançer ve yay kirişleriyle öldürmeler (Zamanın örfüne göre sülâleden prensler kendi yaylarının kirişleriyle boğularak öldürülürlerdi. Bkz. Tanpınar, 1994: 80) birbirini kovalardı. Moğol sarayına en son giden yahut bu saraydan en sonra dönen daima biraz daha tahakküm hakkına sahip oluyordu. Buna mukabil Bizans da hem kendi politikası, hem de asrın örfü icabı, kendine başvuranların hiçbirini geri çevirmiyordu (Tanpınar, 1984: 81; Tatçı, 1990: 1-2 vd.; Türer, 1991: 87 vd.). Bu iki devlet tıpkı bugünün Amerika ve Rusya'sı gibi dünyanın egemen ve söz sahibi devletleri idi.

Moğol zulmünün altında kalan Konya'da bu dönem haklı haksız her kımıldanışın hatı en iyi niyetli hareketlerin bile en korkunç neticelerinin doğduğu bir devirdir. Anadolu ahâlisinin, bilhassa yerleşmiş halkın sırtına vergi üstüne vergi binmiştir. Yağma ise tabîî ve gündelik hallerdendir. Hükümdarlık veya vezirlik koparmak için Moğol karargâhlarına giden vezir ve prenslerin bu saraylarda yaptıkları borçlar, Anadolu'nun muâhedelerle ödemeye mecbur olduğu vergileri birkaç kat daha artırmıştır (Tanpınar, 1984: 81; Kul Sadi, 1984: 18 vd.). Bu karışıklık içinde halk, kendini gerçek ve sahte tasavvuf erbabının kucağına atar. Sünnî tasavvuf, henüz tam İslâmlaşamayan ve Şamanist kalıntısı akideleri İslâm'a karıştıran Alevîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik, Melâmîlik başını alır gider (Tanpınar, 1994: 81; Kul Sadi, 1984: 18 vd.). Bütün bu olumsuzluklara rağmen Konya, Selçuklular zamanında bilhassa 13. asırda Anadolu'nun en modern, mamûr ve düzenli şehirlerinden biriydi. Diğer şehirlere göre daha güvenli olan Konya'ya "Dârü'l-Huzur" bile denilmekteydi (Bayram, 1994: 90; Üzümeri, 1956: 463.). Alaeddîn zamanında şehrin etrafı 12 kapılı, sağlam burçlarla çevrildi. Şehrin merkezinde birbirinden güzel camiler, medreseler, bedestenler, lüks evler, cadde ve sokaklar bulunuyordu. Şehrin sur dışında kalan kısımları bağlık, bahçelik olup, bu kısımlar arasında da mahalleler, bağ evleri, cami, medrese, tekke ve hanlar bulunmaktadır (Bayram, 1994: 90.). Bu bağların en güzelleri Meram'daydı. Bu devrede Konya'da 360 zaviye, 70 hânkâh, 7 büyük cami ve 300 adet mescit bulunmaktaydı (Parmaksızoğlu, 1993: 21; Bayram, 1994: 90; Schimmel, 1974: 43 vd.).

O zamanlar nüfusu 50-60 bin olan Konya'da (Bayram, 1994: 90), etnik yapı çeşitli milliyetlerden oluşmaktaydı. Aslen Türk olan büyük halk kitlesinin yanı başında henüz Hıristiyan kalmış Rum, Ermeni gibi yerli kesimlere mensup bir kalabalığın, Gürcü, Bizanslı, Suriyeli, Mısırlı, el-Cezire ve Iraklı, İranlı ve Hintli, Latin tüccarların, Harezmlilerin, Bizans'tan gelen askerlerin, haçlı döküntülerinin, Ortaçağ'ın bazı Anadolu şehirleri gibi Konya'da da büyük bir yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz. Ulemâ ve meşâyih sınıfı da bu şekilde karışıktı. İbn-i Bîbî, Aksarayî ve Eflakî'de adları bize kadar gelenlerin künyelerine dikkat edilirse (İbn. Bibi, Hüseyin b. Muhammed, 1956; Aksarayî, Kerimu'd-Dîn

Mahmûd, 2000: 69, 200 vd.), gerçekten acayip bir mozaik elde edilmektedir (Tanpınar, 1994: 83; Bayram, 2003: 58 vd; Gölpinarlı, 1985; 3-5; Gölpinarlı, 1992: 31 vd.).

Bu değişiklik şüphesiz örfe, âdete ve kıyafete de tesir ediyordu. Saç, sakal, bıyık ve kaşın uzatılması veya büsbütün kesilmesi ile âdeta insan çehresiyle oynanır, bu iş bir mesleğe veya tarikata ait bir çeşit alamet yapılırdı. Elbise ve başa giyilen şeyler de böyle değişirdi. Müslüman olmayanlar ise, dinlerine ait kıyafetler giyerlerdi. Bu itibarla eski Konya'nın çarşı ve pazarını, dar sokaklarını çok renkli ve değişik bir kalabalık doldurmaktaydı (Tanpınar, 1994: 83; Gölpinarlı, 1985: 6 vd.).

Bu devirde Konya'da önemli yeri olan kuruluşlardan biri de Ahilik teşkilâtıydı. Ahilik, Konya'da bugünkü anlamda belediyecilik, ticaret ve sanayi odaları, kooperatifçilik ve sendikaların görevini yapıyor, göçebe Türkmen halkını iş ve meslek sahibi yapmaya çalışıyordu. Ahiliği, ilk defa kuran Kayseri'de "Ahi Evren" diye bilinen, şeyh Nâsirüddîn Mahmûd'dur. Bu zat, Alâeddîn Keykubat zamanında Kayseri'den Konya'ya gelmiş ve Ahiliği Konya'da teşkilâtlandırmıştı (Tanpınar, 1994: 84; Bayram, 1994: 91; Uzel, 1975: 48-49; Tatçı, 1990: 3 vd.).

Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdüren azınlıklardan, Rum ve Ermenilere ait mahallelerin de bulunduğu Konya'da, çarşı-pazar dilinin Farsça olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o dönemde resmi dil ve edebiyat ile şiir dili de Farsçaydı (Tanpınar, 1994: 84; Bayram, 1994: 92; Ülken, 1973: 230).

Birçok istilâ, harp ve karışıklıklara rağmen Konya, sanat ve ticaret bakımından devrinin en önde gelen şehirlerinden biri olmuş ve ihtişamını sürdürmüştür (Tanpınar, 1994: 87; Bayram, 1994: 92.).

Kısaca siyasî ve sosyal yapısı böyle olan Konya'nın ilmî ve tasavvufî durumu da çok renkli idi. XIII. yüzyıl başlarında Cengiz istilâsı, İslâm âleminin düzenini temelinden sarsmış, halkın ülkeleri kasıp kavuran ve her türlü acımadan uzak bu şuursuz akınlar önünde kendisine sığınacak yer aramasına sebep olmuştu. Moğollardan kaçanlar önce İran'da sonra da Anadolu'da son sığınağını buldu. Öte yandan İspanyol istilâsı önünde çekilmeye başlayan Endülüs kültürü de Kuzey Afrika yolu ile Batı'ya yayılarak son durağını Anadolu yapmıştı. Bu hal bir tesadüf eseri olmayıp, Selçuklu Anadolu'sunda aranan huzurun bulunmasından ileri geliyordu.

Bu güvenin sonucu olarak Anadolu, Orta Asya'dan, Türkistan'dan gelen âlimlerin, Horasan erlerinin, Azerbaycan'dan gelen filozof ve hakîmlerin son durak yeri olmuştu. Böylesine kuvvetli bir ilim gücü, şehirlerde toplanarak ora halkıyla çabukça kaynaşuyordu. Bütün bu tesirler Anadolu'da hiçbir zaman görülmemiş bir fikir canlılığı doğurduğu gibi, farklı yönlerden gelen başka başka fikirlerin de birbirleriyle çarpışmasına ortam hazırlıyordu.

Selçuklu Hânedamı istilâ görmediği için memleketlerinin refah seviyesi pek yüksek idi. Dışardan gelenlerle birlikte, memleketin dört bucağından gelenlerin meydana getirdiği kalabalık kitle birer yükseköğretim kurumu olan medreseleri âdeta hınca hınç dol-

durmuştu. Birbirlerine zıt fikirlerle dolu olan bu kütelerin sahası darala darala Konya'nın dar çerçevesi içinde âdeta kucak kucağa gelmişti. Medresenin temsil ettiği zâhîrî ilim, bir yandan tekkelerin temsil ettiği bâtınî ilim ile diğer taraftan sistemleşerek aşk ve heyecan dalgası hâlinde gönüllere yayılan tasavvufî çatışma belirtileri gösteriyordu. Halk arasında ahlak düsturu haline gelen tasavvuf, sarayda ve konaklarda da ince bir sanat zevki halinde yayılıyordu.

Emevîler'in ilk devirlerinden beri dünyadan el çekmek suretiyle başlayan tasavvuf cereyanı zamanla felsefeyle de karışmaya başladı. Bu durum ilk zamanlarda şeriat âlimlerinin şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Sonra giderek birbirlerine yakınlık sağlamışlardı. Bu yüzden XIII. yüzyılda Anadolu'yu tamamen tasavvufun tesiri altında görmekteyiz. Bir yandan Moğol akınlarının çeşitli ülkelerde meydana getirdiği devamlı ve ızdıranlı huzursuzluk, bir yandan da bu huzursuzluğu artıran din ve mezhep kavgaları, ülkenin bütün bölgelerine yayılmış âlim ve büyük mutasavvıfların Konya'da toplanmalarına başlıca âmil olmuştur.

Selçuklular kurdukları büyük ve değerli medeniyetin yanı sıra, din ve mezhep hususunda da geniş bir müsamaha gösteriyorlardı. Bu ve buna benzer sebepler yüzünden memleketlerinde aradıkları huzuru bulamayan düşünürler, Anadolu bilhassa Konya topraklarında tam bir huzur içinde ilmî ve içtimaî kanaatlerini rahatça yayabiliyorlardı (Özattıla, t.y.: 14 vd.)

Türkiye Selçuklularının başkenti olan Konya, bu devirde, kültürlü, bilgin, sanat-kâr, şair ve ediplerin harman olduğu bir şehirdir. Özellikle Moğol istilâsından kaçıp Anadolu'ya sığınan Mâverâünnehr, Horasan ve İranlı âlim, mutasavvıf, sanatkar ve taccirler, Konya'yı vatan edinmişlerdi (Türkmen, 1992: 4 vd.). Mevlânâ, babasıyla birlikte Konya'ya 1228 yılında geldiklerinde (Mevlânâ bu sırada 22 yaşlarında bulunmaktadır (Güllüce, 2007: 48.). Tahtta Sultan Alâeddîn Keykubat bulunmaktaydı (Tanpınar, 1994: 91; Önder, 1983: 43 vd.).

Alâeddîn Keykubat, bilgin ve şair bir sultanı. İlim ve sanat adamlarına karşı çok saygılı ve cömert davranırdı. Şöhretini duyduğu bir ilim ve sanat adamını en uzak ülkelerden bile olsa Konya'ya çağırır, bizzat görüşürdü. Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulemâ'nın Emir Musa'nın yönetimindeki Lârende (Karaman)'de bulunduğunu öğrenince elçi göndererek Konya'ya gelip yerleşmesini rica etti. O da bu ricayı kabul ederek ailesiyle birlikte Konya'ya gelerek Altun-Aba (İplikçi) Medresesi'ne yerleşmişti (Öztuna, 1992: 73; Güllüce, 2007: 46 vd.; Önder, 1983: 43 vd.). Alâeddîn Keykubat, Beyşehir Gölü'ndeki bir adada yaptırdığı Kubâdâbâd Sarayında tatil yapmakta iken, bir grup ilim ve fikir adamını burada huzuruna kabul etmiş ve kendisine sundukları eserleri mütâlaa ederek bu bilginlere izzet ve ikramda bulunmuştur (Bayram, 1994: 91.). Abbasî Halifesi en-Nâsır Lidînillah'ın elçisi Şihâbüddîn Sühreverdi, Konya'ya gelmiş, Alâeddîn'e parlak bir törenle kendi eliyle fütüvvet üniforması olan "şalvar" giydirmiş ve "şed" kuşandırmıştır (Bayram, 1994: 91.).

Tasavvufî ortam ise, bu devrin hatta bütün devirlerin en büyük mutasavvıfı sayılan Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn-i Arabî'nin Konya'ya gelmesi, vahdet-i vücud nazariyesini yayması, Necmeddîn Dâye, Sadreddîn Konevî, Sühreverdi, Mevlânâ ve ailesi sayesinde oldukça kuvvetli ve parlak bir dönemi yaşıyordu (Tatçı, 1990: 4). Yesevîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Sühreverdîlik, Kübrevîlik, Halvetîlik ve Rufâîlik gibi tarikatler pirlirinin (kurucularının) hayatta olduğu dönemini ya da en parlak dönemlerini burada yaşamaktaydı. Sayısı oldukça fazla olan medreseler, tekkeler, zâviyeler, ilim aşığı talebeler ve irfan arayan müritlerle dolup taşmaktaydı (Gölpınarlı, 1985: 19-21; Tatçı, 1990: 4; Türer, 1991: 87 vd.).

Bu yüzyılda Konya'da ilmî hayat gibi tasavvufî hayat da, Selçukluların XI. ve XII. yüzyıllardaki faaliyetlerinin bir neticesi olarak oldukça parlaktı. Konya, bu devirde içten Baba Resûl, dıştan Moğol saldırılarına maruz kalmışsa da ilmî yönden gelişmesi devam etmişti. Bunun sebebi, daha önce de geçtiği gibi yüzlerce âlim ve mutasavvıfın Moğol tehlikesinden kaçıp Konya'yı yurt edinmesi ve ilim ve sanat erbabına saygı ve sevgileriyle meşhur olan, aynı zamanda kendileri de âlim ve şair olan sultan ve beylerin bu devirde Konya'da hüküm sürmesiydi. Devlet adamları ve medrese talebeleri birçok eserin yanı sıra İmam-ı Gazalî'nin *Kimyâ-yı Saâdet*'inden, Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sine kadar pek çok eseri okumakta idiler. Fahrettin-i Râzî'nin ekolünden Kadî Sirâceddîn Urnevî, Osmanlı medreselerinde okutulan bazı eserlerin müellifi filozof Esîrüddîn Mufaddal el-Ebherî, meşhur mutasavvıf Sadreddîn Konevî, Necmeddîn Dâye, Fahreddîn Irakî, Seyyid Burhaneddîn Tirmizî, Ahmed Fakih ve nihâyet Bahâeddîn Veled ve oğlu Mevlânâ bu devirde Konya'daki büyük âlim ve ariflerden bir kısmıdır (Tatçı, 1990: 3-4; Türer, 1991: 87 vd.; Can, 1995: 29-30).

Meşhur Arap seyyâhi İbn-i Batuta (1304-1369), Konya'ya gelmiş ve gördüklerinden şöyle bahsetmiştir: “Konya, gayet büyük bir şehir olup, güzel binalara, sayısız ark ve akarsulara, bağ ve bahçelere sahiptir. Burada “kamereddîn” denilen bir çeşit kayısı yetişir ki, aynı şekilde Mısır ve Suriye'ye sevk olunur. Şehrin caddeleri gerçekten geniş, çarşıları da cidden muntazam ve güzeldir. Çarşıda her sanatın erbabı ayrı bir yerde toplanmış bulunmaktadır. (Parmaksızoğlu, 1993: 21)” Misafir olduğu tekkenin Fütüvvet teşkilâtına ait tekkelerden biri olduğunu söyler ve onları överek: “Onlar fütüvvette kendilerini Emîrî'l-Mü'minin'in Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a.) kadar uzanan bir tarikat kütüğüne dayatırlar. Tasavvuf ehli sûfilerinin hırka giymeleri töresine uygun olarak, bunlar da şalvar giymekte özellik gösterirler.” der (Parmaksızoğlu, 1993: 22.). Daha sonra da, “Bu şehirde bilginlerin kutbu, dindarların en faziletlisi, imam, şeyh Celâleddîn'in türbesi de vardır. Bu zat, Mevlânâ şanı ile tanınmış bulunmaktadır.” deyerek Mevlânâ'ya ait kıssalardan bahseder (Parmaksızoğlu, 1993: 21-22.).

Bu devirde Konya, fikrî hareketler bakımından da çok renkli idi. İnan, Türk ve Arap diyarlarından gelen çeşitli tarikatlara, dinî ve fikrî mezheplere mensup şeyhler, dervişler ve âlimler, tarikatlarını ve fikirlerini yaymak için Konya'yı ve Anadolu'yu çok müsait bulmuşlardır (Gölpınarlı, 1985: 11 vd. : Bayram, 1994: 92; Tatçı, 1990: 3; Kocatürk,

2001: 7 vd.).

Sonuç olarak görülmektedir ki, VII./XIII. asırda gerek Mevlânâ'nın doğduğu ve ilk çocukluk yıllarının geçtiği Belh ve gerekse gençlik ve olgunluk yıllarının geçtiği Konya olsun oldukça ileri bir ilmî ve tasavvufî dönem yaşamaktaydı. Bu durum da, Mevlânâ'da zaten var olan kabiliyetlerin ortaya çıkmasına ve bugün bile bizlere yol gösteren, insanlık ve erdem öğreten şahsiyetinin oluşmasına katkıda bulunmuş, hatta onu Mevlânâ yapan olmazsa olmaz şartlardan birisi olmuştur.

Dolayısıyla bugün bizler, bu bilgiler sayesinde, onu ve çevresini daha iyi ve daha doğru bir şekilde tanımaya ve bilinmeyen yerlerini öğrenmeye imkân buluyoruz.

Kaynakça

- Ahmet Eflâkî. (1989). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev., Tahsin Yazıcı. İstanbul.
- Baykara, T. (2002). "Konya". *DİA*, XXVI: 182. Ankara.
- Bayram, M. (1994). "Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler". *Yedi İklim*, 8(57).
- Can, Ş. (1995). *Mevlânâ, Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*. İstanbul.
- Çağatay, N. (1985). "Mevlânâ Devri Selçuklu Türklerinin Politik ve Sosyoekonomik Sorunları". *Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur'a Armağan*. Ankara.
- Darkot, B. (1977). "Konya". *İA.*, VI: 841 vd., İstanbul.
- Erkin, S. (2005). *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Fürûzanfer, Bediüzzamân. (1986). *Mevlânâ Celâleddîn*. Çev., Feridun Nafiz Uzluk. İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1985). *Mevlânâ Celâleddîn*. İstanbul.
- _____. (1992). *Divân-ı Kebîr Mevlânâ Celâleddîn*. Ankara.
- Güllüce, H. (2007). *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*. Ankara.
- Huart, C. (1978). *Mevlevîler Beldesi Konya*. Çev., Nezih Uzel. İstanbul.
- İnâyetullâh İblâğ el-Efğânî. (1987). *Celâleddîn er-Rûmî Beyne's- Sûfiyyeti ve 'Ulemâi'l-Kelâm*. Kahire.
- Kabaklı, A. (1991). *Mevlânâ*. İstanbul.
- Kocattürk, S. (2001). *Mevlânâ, Divân-ı Kebîr Üzerine İncelemeler*. Ankara.
- Kul Sadi. (1984). *Mevlânâ'yı Anlamak*. İstanbul.
- Meyerovitch, Eva de Vitray. (t.y.). *Konya Tarihi ve Hazreti Mevlâna*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Muhammed b. Abdülmün'im el-Himyerî. (1984). *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut.

- Önder, M. (1983). “Mevlânâ’nın Konya’daki Evi ve Medresesi”. *Mevlânâ, Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*. Haz. Feyzi Halıcı. Konya.
- _____.(1961). *Gönüller Sultanı Hazret-i Mevlânâ*. İstanbul.
- Özattıla, A. (t.y). *Hak Âşığı Mevlânâ Celâleddîn*. (3. Baskı). Konya.
- Öztuna, Y. (1992). *Türk Tarihinden Yapraklar*. İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İ. (1993). *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*. İstanbul.
- Schimmel, A. (1974). “Hz. Mevlânâ’ya Göre Konya’daki Hayat”. *Mevlânâ Güldestesi*.
- Taneri, A. (1978). *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*. Konya: Bilge Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1994). *Beş Şehir*. İstanbul.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Divânı-İnceleme*. Ankara.
- Türer, O. (1991). “XIII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf ve Yunus Emre”. *Diyanet Dergisi Yunus Emre Özel Sayısı* (Ocak-Şubat-Mart), 27(1). Ankara.
- Türkmen, E. (1992). *The Essence of Rumi’s Masnavî, Including his Life and Works*. Konya.
- Uzel, N. (1975). *Mevlânâ ve İnsan*. İstanbul.
- Ülken, H.Z. (1973). “Mevlânâ ve Yetiştigi Ortam”. *Bildiriler, Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, Ankara.
- Üzümeri, M. E., Dinçer, S., vd. (1956). *Türkiye Ansiklopedisi*. Ankara,
- Yazıcı, T. (1992). “Belh”. *DİA.*, V: 410 vd. İstanbul.